

Autonoma krafter och anpassade människor: diskursiv makt inom svensk IT-politik

Patrik Hall

På väg mot kunskapens kontinent

En ny epok bryter in. Framför oss ligger kunskapssamhället. En nästan helt okänd kontinent, men fylld av möjligheter. Om vi lär oss förstå och vågar ta till oss de förändringar som nu sveper över världen, har vi en enastående chans att bli en betydande drivkraft i utvecklingen.

Vi är med ökande hastighet på väg in i kunskapssamhället. Starka krafter driver på. Informationstekniken utvecklas i en takt som saknar motstycke. TV- och radiosignaler, tele- och datakommunikation smälter samman till ett. Var på jorden vi befinner oss och vilken tid på dygnet det är spelar inte så stor roll längre. Den nya tekniken låter oss arbeta, studera, leva och utträta en hel massa saker nästan var och när som helst. ... Om vi följer med i utvecklingen har vi alla chanser att lyckas. Avstår vi och fortsätter i de gamla spåren kommer utvecklingen att hinna upp och svepa iväg oss, utan att vi själva kan styra vår framtid (SOU 1998:65, s 4).

Detta inledande uttalande i SOU-rapporten *Nya tider, nya förutsättningar* är mycket karakteristiskt för den IT-politiska diskursen i Sverige. Det hävdas att IT innebär ingenting mindre än ett epokskifte i mänsklighetens historia. Ett nytt samhälle är på väg, kunskapssamhället. Här liknas detta samhälle vid en främmande kontinent. Men denna kontinent är vi inte själva med och skapar. Den skapas av "krafter" som informationstekniken och utvecklingen. Vad människorna kan göra är att anpassa sig till utvecklingen, till vad tekniken "låter oss" göra; anpassa sig till det autonoma, av människor opåverkbara, tillstånd "vi" är på väg mot. Ett grundläggande fundament för svensk, IT-politisk diskurs är att kunskapens kontinent, kunskapssamhället, inte skapas av människor utan av abstrakta krafter. Men det finns också en grundläggande ambivalens. Det sägs att kunskapens kontinent är "nästan helt okänd". Samtidigt handlar den IT-politiska diskursen om att definiera, tillrättalägga och i nuet skapa denna okända kontinent utifrån en redan befintlig karta.

Den IT-politiska diskursen i Sverige kan i år (2004) sägas fira sin tionde födelsedag. År 1994 fick Sverige nämligen en officiell IT-politik i och med IT-kommissionens bildande, med statsminister Carl Bildt som ordförande, samt denna kommissions första SOU-rapport *IT – vingar åt människans för-*

måga (1994:118). Självfallet finns kopplingar till tidigare ”datapolitik” (jfr Glimell 1989; Henriksson 1995; Johansson 1997: kap 6; Ilshammar 2002), men datapolitiken hade trots allt begränsade målsättningar. I SOU 1994:118 görs IT-politik till ett av de mest centrala politikområdena, ett politikområde som i princip griper in i och har betydelse för alla samhällssektorer. Denna betydelse fick IT i ett stort antal stater vid samma tid, med början i USA (Karlsson 1996). IT-politiken kom också att ha en central betydelse i det offentliga materialet åtminstone fram till och med 2000. Från och med 2001 kan en liten men tydlig avmattning ses i IT-diskursen på central nivå, till exempel minskar antalet riksdagsmotioner om IT drastiskt; någon ny ”IT-proposition” har inte kommit sedan 2000; antalet offentliga utredningar rörande IT har också minskat något. 2003 lades IT-kommissionen ned och efterträddes av en ”IT-politisk strategigrupp” placerad direkt under IT-ministern, men utan organisatoriskt oberoende och utan egen budget. Här kommer inte orsakerna till eller de konkreta händelserna under den så kallade ”IT-hyphen” behandlas (för en sådan studie, se Santesson-Wilson 2003). Syftet med denna artikel är i stället att analysera den IT-politiska diskursen i Sverige som helhet.

Med ”IT-politisk diskurs” menar jag alla representationer av verkligheten, i text och andra medier, som på något sätt uttalar sig om ”IT” med, i vid mening, normgivande eller reglerande ambitioner. Konstruktionen av ett nytt policyområde kan också ses som den språkliga formuleringen av en ny diskurs. Självfallet är det så att det finns många varianter av IT-politiska diskurser. I den här artikeln avgränsar jag mig till att studera IT-politisk diskurs som den kommer till uttryck i svenskt, offentligt material såsom utredningar, propositioner och annat riksdagsmaterial. Även med denna avgränsning kan man förstås tänka sig olika IT-politiska diskurser, men jag menar att min analys kommer att visa att det finns fog för att tala om *en* nationell diskurs, åtminstone för den tidsperiod jag har studerat (1994–2003, se vidare sista avsnittet). Denna enighet kan sammanfattas i en central mening: Sverige befinner sig med hjälp av IT i en revolutionär och opåverkbar utvecklingsfas på väg mot ett nytt samhälle – informations- eller kunskapssamhället. Detta huvudbudskap, diskursens ”huvudregel”, ifrågasätts inte någonstans i det material jag studerat.

Vad innebär då en analys av den offentliga, IT-politiska diskursen i Sverige? Som nämndes ovan är en politisk diskurs liktydigt med representationer av verkligheten med reglerande ambitioner. Dessutom, för att man ska kunna tala om *en* diskurs, krävs förstås ett ämnesmässigt centrum, som i detta fall alltså utgörs av ”IT”, med övergången till informations- eller kunskapssamhället som sitt bärande tema. Med ”representationer av verkligheten” menar jag inte att det finns en oberoende verklighet som diskurserna tolkar, utan att diskurserna gör anspråk på att tolka den, men i själva verket bidrar de till att skapa denna verklighet. Diskurser ordnar och strukturerar den samhälleliga verkligheten. Detta ska definitivt inte tolkas som att diskurser är allomfattande och allomslutande – tvärtom stöter de (och i de politiska diskursernas fall de reglerande ambitionerna) ständigt på motstånd från den mänskliga praktiken, dvs från de sociala relationerna (jfr Foucault 1980). Frågan om diskursers betydelse, exempelvis deras subjektskapande makt, är en av de svåraste och viktigaste

inom diskursanalysen (jfr Foucault 1983). Jag återkommer till frågan i den avslutande avdelningen om den visionära styrningen.

Den första delen av en diskursanalys består av att rekonstruera diskursen (jfr Hall 2003), i föreliggande fall den offentliga, svenska IT-politiska diskursen. En diskurs skapas genom att relateras till andra diskurser, exempelvis med hjälp av kategoriseringar och definitioner (jfr Foucault 1991). Man skulle kunna likna det vid ett katedralbygge där den ena stenen är nödvändig för att hålla den andra på plats. Å andra sidan är denna stenmetafor riskfylld; de diskursiva relationerna befinner sig nämligen hela tiden under förändring. För att undvika ”förstening” är det därför bra om analysen görs över tid, något som endast varit möjligt i begränsad utsträckning i det här fallet. I avsnittet om visionerna kan dock exempelvis utläsas, och jag menar att det finns annat material som stödjer detta, att bilden av den ”hjälplose” medborgaren inför den revolutionära omvandlingen har dämpats något.

Att avgöra genom vilka diskursiva relationer som den offentliga, svenska IT-politiska diskursen byggs upp är besvärligt, då materialet bara under perioden 1994–2003 är så enormt omfattande. Här är det upp till forskaren att göra val utifrån vad han/hon bedömer vara de mest centrala och återkommande diskursiva relationerna. I denna artikel har relationerna mellan IT och snabb och opåverkbar utveckling, visionärt tänkande, nationell integration och infrastruktur lyfts fram för en översiktlig diskussion, samt relationen mellan IT och kunskap/lärande valts ut för en något mer fördjupad analys. Det offentliga materialet innehåller också andra relationer – diskurser är öppna system, något som jag tror i extra hög grad gäller IT-diskursen som i materialet anses påverka mer eller mindre samtliga aspekter av mänskligt liv. En annan forskare skulle alltså mycket väl kunnat göra en annan bedömning av vilka de centrala relationerna är. Förutom att motivera mina val med att jag anser ovanstående relationer vara extra framträdande och karakteristiska just för IT-diskursen, speciellt då relationen till lärande, kan jag här bara referera till mitt materialurval, som enbart utgör en liten del av det offentliga materialet.

För den generella bilden har jag valt att lägga tonvikt vid två propositioner som mejslar ut regeringens allmänna IT-strategi (prop 1995/96:125 samt prop 1999/2000:86) med efterföljande riksdagsdebatter, samt ett ganska stort urval SOU-rapporter från IT-kommissionen. I fördjupningen om IT och lärande ingår också annat material, främst regerings- och riksdagsmaterial om skolpolitik. Valet av IT-kommissionens SOU-rapporter kan anses diskutabelt; de är knappast representativa för offentliga utredningar. De är ”hypade” med ett modernt IT-uttryck, skrivna i ett ganska uppskruvat tonläge, och innehåller ofta uttalanden av debattörer som vanligtvis inte deltar i offentliga utredningar. Samtidigt ingår dessa rapporter ändå i SOU-serien, och är därmed offentlig sanktionerade. Dessutom kan de anses ge uttryck för den IT-politiska diskursen i sin mest anspråksfulla version. Propositionerna, riksdagsmaterialet, samt ytterligare en SOU-rapport som studerats rörande infrastrukturen, kan sägas utgöra en motvikt. Citaten som återges är enligt min mening representativa för diskursens uppbyggnad, även om jag ibland har valt tillspetsade citat för att tydliggöra mina poänger.

Genom de diskursiva relationerna fylls det från början ”tomma” begreppet IT med innehåll. Relationerna definierar vad som hör till det diskursiva området svensk IT-politik och bortdefinierar samtidigt andra relationer. Enligt diskursanalysen implicerar dessa definitioner och bortdefinitioner olika maktförhållanden. I Foucaultinspirerad diskursanalys är diskursernas subjektskapande roll central ur ett maktperspektiv. *Den andra delen* av en diskursanalys består därför i att utifrån en teoretisk förståelse analysera diskursens betydelse. Inom diskursanalysen finns flera skiljaktiga teoretiska förståelser (se exempelvis Åkerström Andersen 1999; Winther Jørgensen och Phillips 2000). I denna artikel utgår jag från Foucaults teori om diskurser såsom auktoritativa källor till kunskap som kan användas för den maktutövning som Foucault benämner subjektivering, det vill säga när människan reduceras till en diskursivt skapad varelse med en entydig identitet, och som på politikens område kan ses som en form av styrning (Foucault 1983).

Det försiktiga uttrycket ”kan” är adekvat här; att ”mäta” den diskursiva maktutövningen är inte lätt, såvida man inte väljer de egentligen ganska extrema fall av disciplinär organisering som Foucault studerade, såsom mental- och fångvård. Man bör här kanske tala om en *potential* för makt och subjektskapande, så länge man inte företar mer djuplodande analyser av de vanliga samhällsmedborgarnas diskurs och praktik (något som delvis sker i andra studier inom ramen för det forskningsprojekt som denna artikel är en del av). En något mindre dramatisk form av diskursiv maktutövning än disciplinär makt är övertalning (jfr Johansson 1997 som gör en retorisk analys av svensk datapolitik under 50 år). En form av övertalning med maktimplikationer är exempelvis försök att tvinga in människor i en viss aktörsroll, som också kan ses som en form av subjektivering. Fortfarande är det dock omöjligt att enbart genom att studera diskursen förstå hur framgångsrik övertalningen är (jfr Czarniawska-Joerges 1988: 31; om övertalning i policy-processer generellt, se Majone 1989). Jag gör i denna artikel åtminstone ett försök att närma mig den sociala praktikens nivå, dels genom att något mer i detalj analysera förutsättningarna (i form av en syntes mellan IT och lärande) bakom IT-politiska projekt på skolområdet där eleven görs till ett ständigt lärande subjekt med hjälp av IT; dels genom att i avslutningen mer allmänt diskutera genomförbarheten av den visionära styrning som IT-diskursen tecknar konturerna av.

Nu är det bråttom att göra det som behöver göras – den snabba och opåverkbara utvecklingen

Nu är det bråttom att göra det som behöver göras. Några långa utredningar finns det inte tid för (*Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag*, SOU 1998:54, s 45).

Kommunikationsministerns uttalande om att det är bråttom är typiskt för den IT-politiska diskursen i Sverige. Det finns ett starkt inslag av brådska och tidspress i det offentliga materialet. Utvecklingen är irreversibel – redan i *Informationsteknologin: Vingar åt människans förmåga* hävdades det att det var

nödvändigt för staten ”att verka pådrivande och vara ett föredöme för att påskynda en utveckling som förr eller senare kommer av sig själv i samhället i stort”. Skälen för detta är ”att det inte finns tid att vänta med att införa ny IT”. Bland statliga uppgifter nämns att bedriva upplysningsarbete om IT:s möjligheter; att peka på goda exempel; att genomföra insatser inom utbildningen; att effektivisera den offentliga administrationen; att främja den regionala utvecklingen; att välja ut olika ”fyrtnsprojekt” som kan demonstrera den nya teknikkens möjligheter, och att inom detta område även ge stöd till ”särskilt angelägna och ljusstarka fyrtnsprojekt” utanför det offentliga eget ansvarsområde (SOU 1994:118 s 32–33). I utredningen hävdas det alltså att utvecklingen förr eller senare blir densamma ändå. Trots detta måste staten gripa in för att påskynda denna utveckling. Man erinras här nästan om de motstridiga revolutionsteorierna inom marxismen.

I SOU 1997:63, *Sverige inför epokskiftet*, hävdas det som en självklarhet att ”samhällsutvecklingen är starkt accelererande”. Därför blir också ”kunskap mer och mer en färskvara som måste förnyas och underhållas” (s 17). I SOU 1999:134, *Framtidssäker IT-infrastruktur för Sverige*, framhålls flera gånger att Sverige måste agera skyndsamt i bredbandsutbyggnaden. Sverige har sin chans att bli före andra länder *nu*. Samtidigt framförs också kritik mot regeringens långsamma hantering av IT-infrastrukturen – ”Vad gör vi av utvecklingen under den tid vi står och stampar?” (s 88). IT-kommissionen återkommer till denna kritik i *Breddtjänster – ett nytt skede i IT-politiken*, där man talar om ”att det händer för lite och går för långsamt”. Sverige riskerar att släpa efter i den internationella konkurrensen (SOU 2002:51, s 6).

I riksdagsdebatten (1999/2000:126) om den så kallade ”IT-propositionen”, *Ett informationssamhälle för alla* (1999/2000:86), betonar flera talare att tempot i IT-utvecklingen har ökat markant:

Sverige är idag en världsledande nation på IT-området, men utvecklingen går rasande snabbt och innan vi vet ordet av kan vi ha tappat försprånget, företagen och framtidstron (anf 32).

Vi kan inte nöja oss med att vara bäst i dag, eller för en månad sedan. Vi måste vara bland de främsta också i framtiden. Att stå still och avvakta är i det här sammanhanget som att ta många steg bakåt. ... Genom att vara först med en modern infrastruktur skulle Sverige kunna bli just det Silicon Valley som har efterlysts från många i riksdagen i olika sammanhang (anf 37).

Utvecklingen går blixtnsnabbt och därför kan vi politiker inte slå oss till ro efter att ha behandlat det här dokumentet (anf 59).

När vi fattar beslut senare i dag kommer vi att ta ett mycket stort steg framåt mot att vara en ledande IT-nation. ... Vi tar nu ett av stegen in i det digitala samhället. Vi befinner oss i en samhällsomdanande tid just nu, och det går väldigt snabbt (anf 68).

Vi har ett tidsmässigt försprång på 6–12 månader. Regeringens IT-strategi syftar till att vi ska kunna behålla och förstärka detta försprång (anf 81).

Det är viktigt att betona att det samtidigt finns kritiska röster mot den stress som det offentliga materialet manar fram. En talare i hearingreferatet *Digital demokrati* menar att ”samtalet förs på något sätt hela tiden i falsett. Det präglas av ett upphetsat och hjärtat-i-halsgropen tonfall” (SOU 1997:23, s 28). I ett annat hearingreferat, *Skolan, IT och det livslånga lärandet*, menar en talare att

de stora ekonomiska IT-satsningarna i skolan har kommit först, och att debatten om vad skolan egentligen ska ha IT till får komma i efterhand (SOU 1998:70, s 16). I *IT och regional utveckling* förs en rad problem fram angående stora och eventuellt förhastade satsningar på olika regionala projekt. Det riskerar att bli trångt på ”projektkyrkogården”, hävdar man (SOU 1998:19, s 5).

Dessa kritiska röster bekräftar egentligen bara riktigheten i observationen att den IT-politiska diskursen karakteriseras av ett upphetsat och brådskande tonläge. Det är bråttom att förverkliga det nya samhället, trots att det paradoxalt nog kommer av sig själv. Informationssamhället uppfattas ha sin egen, individuella historia i form av en autonomt pågående ”utveckling” som man måste ”hänga med i”. ”Hänga med” gör man genom att prognosticera utvecklingen och bidra till att skapa framtiden. Man lever i ”framtidens förgångna” som Reinhart Koselleck (1985) har uttryckt det i en fras som försöker fånga denna ständiga framtidsmedvetenhet inom den reformorienterade politiken. Och eftersom man redan vet hur framtiden kommer att se ut, varför inte skapa denna framtid nu? Den IT-politiska diskursen i Sverige uttrycker tydligt denna utvecklingsmodell, men också den dubbelhet som finns i den. Trots att Sverige alltså är världsledande och aktiva åtgärder krävs för att bibehålla denna ställning, är det ändå som att utvecklingen sker på någon annan plats genom en autonom och individualiserad historisk ”kraft”, en kraft som man hela tiden måste anpassa sig efter.

Denna kraft beskrivs som ett obevkligt tillstånd med en rad olika uttryck i det offentliga materialet. Informationssamhället och kunskapssamhället är de vanligaste tillstånds-beteckningarna, men det går också att hitta benämningarna det nyindustriella kunskapssamhället, det kunskapsindustriella samhället, det digitala tjänstesamhället, det digitala samhället, det framtida tjänstesamhället, IT-samhället, nätverkssamhället, det nya samhället och den nya ekonomin. En processbeteckning används också ibland, ”IT-revolutionen”. I *Breddtjänster – ett nytt skede i IT-politiken* hävdas det att det saknas ord att uttrycka det nya på – ”IT-utvecklingen behöver en delvis ny terminologi” (SOU 2002:51, förord). I utskottsberedningen av IT-propositionen förs en strid om dessa ord. Centern hävdar i en motion att regeringens mål borde vara att ”Sverige som första land skall bli ett kunskapssamhälle för alla” snarare än det aktuella ”informationssamhälle för alla”, eftersom kunskap är ett bredare begrepp än information och innefattar människors olika kompetenser. Utskottsmajoriteten hävdar emellertid att uttrycket ”informationssamhälle” är bättre internationellt förankrat när det gäller ”att beteckna det nya samhälle som nu är under framväxt” och avstyrker därmed centerns motion (1999/2000:TU9, s 17–18).

Den diskursiva definitionsmaktens potential (jag väljer försiktigtvis att tala om potential, se diskussionen i det inledande avsnittet) ligger alltså främst i att avgränsa framtiden inom ramen för en specifik modell – och därmed utesluta andra modeller! – som resonerar i termer av autonoma utvecklingskrafter vars utformning det är omöjligt att påverka. Denna diskursiva slutenhet utesluter inte att det ändå finns ambivalens och tvetydighet – eller, om man så vill, ”öppenhet” – i såväl diskursen som de praktiska styrningsprojekten. Denna ambivalens uppstår för det första när diskurser från olika håll relateras till var-

andra (jag återkommer till detta i jämförelsen av den individualiserade läran-deretoriken och IT) och för det andra när de konkreta projekten utlinjeras (jämför statens ambivalenta styrningsintentioner i infrastrukturexemplet nedan). Dessutom befinner sig alltså determinism och handlingsberedskap i den intimaste relation med varandra i enlighet med den av Koselleck identifierade utvecklingsmodellen. Följaktligen finns heller inte något offentligt material som uppmanar till fatalism och handlingsförlamning inför det obevkligt nalkande framtidsstillståndet. Det förhåller sig precis tvärtom. En mängd aktioner på en mängd områden är nödvändiga för ”anpassningen” – listan över områden där man *inte* behöver göra något skulle definitivt bli kortare än listan på områden där man omedelbart måste agera för att motsvara framtidens krav. Denna aktiva framtidsorientering är också i linje med Kosellecks analys av ”framtdsorienterade” begrepp vid 1800-talets början – långt ifrån att innebära någon passiv underkastelse under ”historien” nödvändiggör de aktioner för att hantera framtidens konsekvenser i nuet.

Ett urval personer som är visionära i sitt tänkande och önskvärda framtider hos femtioåttio erkänt kreativa strategiska visionärer

Människans förmåga att växa och utvecklas är hennes styrka. Rätt utnyttjad ger IT vingar åt denna förmåga. Det är vingar att lyfta och att överbrygga avstånd med. Det är vingar att förverkliga annars ouppnåeliga ambitioner med, vingar som kan revolutionera både vardag och arbetsliv (SOU 1994:118, s 4).

Med dessa visionära ord inleds den första av många visionära statliga utredningar om IT i Sverige, *Informationsteknologin: Vingar åt människans förmåga*. IT kan ge människan ”vingar”. Anslaget är revolutionärt: ”annars ouppnåeliga ambitioner” kan förverkligas med hjälp av IT. ”Vision” har överhuvudtaget varit ett mycket viktigt begrepp inom svensk IT-politik (jfr Johansson m.fl. 1998). Flera SOU-rapporter har ägnats helt åt visionärt tänkande. I IT-kommissionens rapport 3/97 (SOU 1997:31), *Kristallkulan – tretton röster om framtiden*, ”intervjuades ett urval personer som är visionära i sitt tänkande”. Visionärerna är både optimistiska och pessimistiska. Men det som alla är överens om är att framtidens informations- och kunskapssamhälle kommer att ställa specifika krav på individerna:

Lika övertygad som han är att utbildning är den enda framkomliga vägen för ett Sverige som befinner sig i en övergång till ett kunskapssamhälle, lika pessimistisk är han över möjligheterna för dagens vuxna att anpassa sig till det nya. –Här finns nog inte mycket att göra för staten annat än visa social barmhärtighet, säger Odd Engström (s 24).

– Utmaningen vi står inför är utbildningen, anser Rolf Skoglund. Hur ska vi hantera omskolningen av de människor som inte befinner sig i den ”nya” verkligheten? (s 30).

Förändringen från det gamla industrisamhället till det nya kunskapssamhället kommer att bli tuff. Men om vi kan anta utmaningen i det nya kunskapssamhället så behöver inte omställningen bli så dramatisk (s 38).

Reglera gick bra i industrisamhällets fasta strukturer. Nu gäller det att bli omställningsorienterad. ... det nya kunskapssamhället med sina lösa strukturer kräver en annan organisation (s 41).

Kollektiven kämpar så förtvivlat för att hålla fast vid det gamla istället för att lyssna, ta åt sig av nya röster och ta sig tid att förstå vad den nya världen innebär (s 56).

Hotet om nya slag av klassklyftor när Sverige lämnar industrisamhället har inte tillräckligt beaktats. ... Till ändrade villkor i såväl arbets- som samhällsliv hör också de nya krav som framtiden ställer på medborgarna (s 59, 61).

När Sverige går in i det digitala samhället så måste industrisamhällets homogenitet ersättas av heterogenitet (s 63).

Personerna som är visionära i sitt tänkande har en sak gemensamt: de anser alla att det inte är människor som för in Sverige i det nya samhället utan abstrakta krafter till vilka människorna måste anpassa sig. Dagens vuxna är definitivt ingen aktiv grupp när ”det nya” kommer, vilket framgår av det första citatet. Det enda ”staten” kan göra är att visa social barmhärtighet. Samma omhändertagande tendens finns i det andra citatet, men med en tillsats av mer hopp—man kan ”omskola” människor som inte befinner sig i ”den nya verkligheten”. De två följande citaten är typiska för svensk IT-diskurs. Industrisamhället övergår till kunskapsamhället utan att någon konkret aktör finns närvarande mer än som objekt för ”omställning”. I femte citatet finns aktörer, ”kollektiv”, men dessa kämpar ”förtvivlat” för ”det gamla” och mot ”den nya världen”, och kan således enbart vara negativa subjekt i den autonoma omvandlingsprocessen. I de två avslutande citaten pekas ”Sverige” ut som aktör, men samtidigt bara som en aktör som kan föra in sina medborgare i ett tillstånd som är externt, autonomt och opåverkligt — ”det digitala samhället” ligger utanför Sverige idag men vi ska ”gå in i det”. Medborgarna förväntas inte i detta tillstånd ställa några krav. Det är i stället ”framtiden” som ställer krav på medborgarna.

Med en diskursanalytisk referensram är det lätt att se konturerna av ett gigantiskt disciplineringsprojekt. Människor konstrueras i diskursen såsom alternativt hjälplösa, möjligen motsträviga eller såsom subjekt för utbildning, omskolning och omställning. Eftersom kategorierna hjälplösa och motsträviga är hopplösa fall, kan insatserna bara koncentreras på att sprida kunskap till de ”omställningsorienterade”. De krafter som konstrueras såsom handlande i diskursen är abstrakta begrepp — framtiden, informationssamhället, kunskapsamhället, det digitala samhället, den nya verkligheten, den nya världen eller rätt och slätt bara ”det nya”. Emellertid handlar det inte om en process där dessa begrepp rör sig framåt, påverkas och utvecklas. Begreppen är redan fixerade i bestämda former, autonoma och historiskt förutbestämda. Som kommer att framgå nedan ges Sverige som aktör stora, ja, överlägsna möjligheter att ta det historiska steget och anpassa sig till dessa begrepp, men begreppen ”finns” inte i Sverige, utan i ett av tid och rum, av konflikter och förhandlingar och politik opåverkligt tillstånd.

För att få ett jämförelsematerial till den skrift som jag hittills utgått från kan en vision formulerad fem år senare, *Vårt digitala tjänstesamhälle – vision 2011+* (SOU 2002:25), vara av intresse. Fem år är ett kort tidsperspektiv, men det kan ändå vara intressant att se om de visionära konstruktionerna består över tid. Vision 2011+ är produkten av inte mindre än ett ”sextioårigt kloka framstående personer – erkänt kreativa strategiska visionärer” som fyller sina digra

350 sidor. Jag har här nöjt mig med att kort referera den inledande sammanfattningen.

Visionerna visar enligt sammanfattningen att alla genom IT kan få en mycket bättre service anpassad till individuella behov, att den offentliga tjänsteproduktionen kan göras väsentligt billigare än i dag, samt att medborgarna med hjälp av IT kan delta i samhällsutvecklingen på såväl lokal som nationell nivå. En viktig effekt av visionerna är att samhällets traditionella ”stuprörsorganisation” kan förändras mot ett mer horisontellt arbetssätt där man hanterar många samverkande frågor samtidigt. Detta medför också nya principer för ledning av såväl offentliga som privata verksamheter. En viktig förutsättning för visionen är att ”den rätta IT- och informationsinfrastrukturen i vid bemärkelse” finns på plats, samt att den är säker och allmänt tillgänglig. Återigen är anslaget revolutionärt: ”Det går alltså i princip att tillgodose alla önskingar och behov av tjänster”.

Inom området samhällets tjänster till medborgarna tror visionärerna (enligt sammanfattningen) att dessa kommer att kunna erbjudas skraddarsydd vägar till samhällets tjänster i form av Digitala Samhällstjänsten, Sveriges Information och ServiceLänken vilka är ”myndigheternas samlade ansikte mot medborgarna”. Bakom detta ansikte finns en nätverksförvaltning där myndigheterna samverkar över gränserna i sin ärende- och informationshantering.

Ingången till Digitala Samhällstjänsten och Sveriges Information via ’samhällskanalen’ minforvaltning.se där 24-timmarsmyndigheten är fullständigt förverkligad med personliga individuellt anpassade tjänster som ger den enskilde en skraddarsydd anslutning till all offentlig verksamhet. Där kan den enskilda medborgaren få information, hantera ärenden, göra bokningar, kontrollera uppgifter, delta i debatten och påverka utvecklingen.

ServiceLänken är ett komplement med personliga serviceställen över hela landet om det digitala informationssystemet inte skulle fungera. Det ”digitala folkhemmet” anses vara en bra metafor för detta ”det goda samhällets service till medborgarna”.

Två begrepp som kan te sig motstridiga sammanfattar enligt min mening visionen om det digitala tjänstesamhället: individualisering och tillrättläggande/omhändertagande. Det framtida tjänstesamhällets förvaltning är alltid individanpassad (erbjuder individuell service); individen behöver aldrig anpassa sig efter förvaltningen, mer än genom att vara ständigt uppkopplad. Detta gäller inte bara vid enstaka tjänstehantering utan även i mer kontinuerliga processer såsom utbildning, som också ska vara ständigt individanpassad. Samtidigt är detta individualiserade samhälle också ett ”digitalt folkhem” där man blir omhändertagen på bästa sätt så fort man har ett problem, utan att man behöver anstränga sig på något annat sätt än genom att trycka på inloggningsknappen. All information finns på nätet, till och med ens ”intressen och mål”, den personliga utvecklingsplanen och på vilken ”sensationsnivå” man uppträder. Minforvaltning.se är en tillrättläggande instans som ger medborgarna trygghet och underlag för rationella beslut.

I jämförelse med de tretton personerna som är visionära i sitt tänkande så har den senare visionen en tydligare inriktning — den förra skriften bestod av mer

allmän framtidsspekulation, medan den senare uttryckligen har varit avsedd att handla om det framtida digitala tjänstesamhället. Det ges förslag på specifika tjänster, såsom Digitala Samhällstjänsten. De mest braskande visionerna om en förestående omvandling är nedtonade, men det hävdas likväl att tjänsterevolutionen är oundviklig. Det digitala tjänstesamhället är också en något mer konkret vision än informationssamhället eller kunskapssamhället – det finns här en tydlig aktör, ”samhället” (som på ett ställe definieras såsom ”relevanta myndigheter i Sverige samt auktoriserade partners”), som erbjuder tjänster åt sina medborgare. Slutligen förutsätts också medborgarna, på ett mycket rationellt och instrumentellt sätt, vara mer aktiva i denna vision – *Kristallkulans* hjälplösa medborgare är borta; den individualistiske nyttomaximeraren träder i dennes ställe.

Trots att de båda visionerna alltså är ganska olika i sina inriktningar så har de en övergripande likhet: den grundläggande samhällsutvecklingen är opåverkbar och människorna har att anpassa sig. Detta kan i och för sig hävdas ligga i det moderna sättet att skapa visioner som ett framtida idealtillstånd – det är något av visionens poäng att vara fastlagd. Samtidigt präglar denna fastlagda utvecklingsmodell större delen av den diskursivt uttryckta IT-politiken i Sverige, vilket kanske kan ses som att svensk IT-politik är visionär till sin natur (jag återkommer till detta i sista avsnittet). Min poäng här är bara att återupprepa fundamentet för svensk IT-politisk diskurs – en förutbestämd utveckling och människor som måste anpassa sig. En nyckelmening är när man i sammanfattningen till den senare visionen skriver angående tröga strukturer att lagstiftande organ måste arbeta ”snabbare och mer anpassat till utvecklingen”. Utvecklingen sker någon annanstans och lagstiftaren måste alltså anpassa sig till detta – det är inte alls så att lagstiftaren skulle kunna *skapa* utveckling.

Slutligen är det viktigt att stanna inför uttrycket ”erkänt kreativa strategiska visionärer”. I deltagarlistan (visionerna skapades under en hearing, vilket var ett mycket vanligt arbetssätt inom IT-kommissionen) över de 58 visionärerna (43 manliga och 15 kvinnliga) framgår en mycket stark dominans av personer från näringsliv och forskningsvärlden, samt en mindre andel chefer i offentlig förvaltning. Endast en politiker (demokratiministern) och två företrädare för intresseorganisationer (Svenskt Näringsliv samt Kommun- och Landstingsförbundet) finns närvarande. Alla deltagare är representanter *för någon organisation* – att vara en ”erkänd” kreativ strategisk visionär betyder i det här fallet detsamma som att inte vara en vanlig medborgare eller folkvald.

Vi ska ge folket chansen att komma med i den nya tiden – IT som integrativ nationalism

Men till detta skulle vi också kunna lägga en mer offensiv roll, nämligen att samla folket kring bärande idéer och projekt. Under folkhemsbyggets epok fanns en sådan samlande idé, men var finns dagens motsvarighet till folkhemsvisionen? (SOU 1998:58, *IT och nationalstaten*, s 6).

Visionerna om det nya samhället förenas i symbios med den svenska nationens stolthet och styrka. Informationssamhället kommer inte att bryta upp den

svenska, nationella identiteten. Långt därifrån. Det svenska, offentliga IT-materialet ger i stället uttryck för en djup övertygelse om att IT kommer att samla Sverige till ett ”digitalt folkhem”, eller som det oftare uttrycks, till en världsledande IT-nation. Nationen i informationssamhället ger också stoff till visionärt tänkande. I *Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag* finns följande förslag för att främja utvecklingen i Sverige generellt:

- etablera en vision för landet Sverige – och kommunicera denna
- etablera vår plats och position i världen – och kommunicera denna
- beskriv målet bättre och fokusera resurserna, dvs tänkande och agerande i alla politiska partier, företag, och organisationer – och kommunicera detta
- börja mäta på ”rätt” saker och publicera detta
- ingjuta stolthet över att vara svensk igen (SOU 1998:54, s 42).

Regering och riksdag etablerade och kommunicerade också en sådan vision under 2000. I den så kallade ”IT-propositionen”, *Ett informationssamhälle för alla*, hävdar regeringen att Sverige ska bli bäst i världen vad gäller IT:

Informationssamhället är globalt och genomtränger numera alla samhällssektorer. För att ett land skall kunna hävda sig internationellt krävs numera en framskjuten position på IT-området. Sverige har redan idag lyckats uppnå ställningen som en av världens ledande IT-nationer. I 1999 års regeringsförklaring angavs målet att Sverige skall vara en ledande IT-nation. Målet bör nu sättas ett steg högre. Sverige skall sträva efter att som första nation bli ett informationssamhälle för alla, varmed avses en bred IT-kompetens i samhället och ett starkt förtroende för användandet av denna teknik, med målet att lyckas med detta före andra länder (Prop 1999/2000:86, s 24).

Regeringens nationella IT-strategi består av såväl en demokratisk/inkluderande som en ekonomisk/expansiv del.

På s 18 skriver regeringen att IT-utvecklingen skapar ”nya möjligheter för insyn och dialog, direktdemokrati och medborgarkontroll”. IT öppnar vidare helt nya möjligheter för medborgare att sluta sig samman. Demokratisk dialog med de folkvalda via nätet framhålls också som en viktig utveckling. Traditionella mötesformer kan kompletteras med nätverksbaserade arenor, ett slags virtuella torg ”där medborgare, förtroendevalda, organisationer och studieförbund kan mötas”. Insynen i den offentliga förvaltningen kan förbättras. Mer konkret anser regeringen att försök bör genomföras i lokalsamhället att med IT-stöd öka medborgarnas insyn och delaktighet i demokratiska beslutsprocesser.

Dock finns en motsättning i propositionen i det att alla ska vara med och påverka, men samtidigt anpassa sig till en autonom utveckling. En mer begränsad demokratisk strategi, som också framskyntar, är att det snarast handlar om att öka IT-användningen och tillgängligheten till IT, och att bli bättre på detta än andra nationer. Det framhålls dock hela tiden att höjningen av svenskarnas IT-kompetens och användning i sin tur är ett steg på vägen mot förbättrad, internationell konkurrenskraft, vilket gör att den ekonomiska/expansiva strategin är överordnad den demokratiska i propositionen. Informationssamhället för alla syftar enligt propositionen framför allt till att stärka Sveriges ekonomi i konkurrens med omvärlden.

I riksdagsdebatten om propositionen (1999/2000:126) talas det mycket om IT och den svenska nationen. Sverige som världsledande IT-nation är lite av debattens signum bland samtliga partier. Som näringsministern uttrycker det:

Vi har ett tidsmässigt försprång på 6–12 månader. Regeringens IT-strategi syftar till att vi ska kunna behålla och förstärka detta försprång. Regeringen anser att en fortsatt bred satsning på IT är den enda hållbara grunden för att Sverige på lång sikt ska kunna behålla sin ledande position inom IT och därmed också i framtiden vara framgångsrikt i den nationella konkurrensen på detta område (anf 81).

De IT-politiska satsningarna bör alltså ske för att Sverige ska fortsätta vara ledande inom IT och därmed kunna hävda sig i den nationella konkurrensen. Sveriges världsledande ställning framhålls som det centrala motivet bakom (och målet för) fortsatta IT-politiska satsningar. En talare excellerar starkt i denna IT-nationalism:

Många i vår omvärld imponeras av Sveriges framsteg. Den svenska modellen, eller den socialdemokratiska modellen som jag kallar den, innebär att våga ta den utmaning som inte andra länder gör att både klara tillväxten och tillgängligheten och utjämna de klassmässiga och geografiska skillnaderna. ... Med hög kompetens, öppna lösningar och ett vitalt näringsliv kan Sverige befästa sin plats som världsledande nation och bli unikt eftersom vi satsar både på bredd och kompetens. IT ska vara tillgängligt för alla. ... Om inte vi som folkvalda ska ge folket chansen att komma med i den nya tiden, den nya ekonomin, vem ska göra det då? ... Den svenska jordmånen är god, säger Moderaternas företrädare här i kammaren. Trevligt att vi får höra så goda erkännanden. Och visst är det bra. Det går bra för IT-Sverige. Företag dras hit, och många arbetare och folk med tekniskt kunnande från hela jorden får jobb här. Samtliga talare har också i sina tal framhåvt att det går mycket bra för Sverige inom den digitala världen. Sverige är mycket framgångsrikt. Det är bra att vi får ett sådant erkännande (anf 68).

Den demokratiska strategin är helt frånvarande i debatten sånär som på den begränsade varianten, det vill säga inklusion i termer av användning och tillgänglighet. Det faller sig alltså mer naturligt att tala om en inklusiv strategi som i sin tur är en hävstång för att den ekonomiska strategins mål ska gå i uppfyllelse:

Då måste jag återigen säga att vi satsar på både bredd och spets. Det är det som är den svenska modellen – jag kallar den för det så att ni kan känna er delaktiga i det hela. Det är inget annat land som gör på det sättet som vi gör. Vi är alltså unika i det sammanhanget. Vi vill försöka få med samtliga och inte lämna bakom oss några när vi går in i det nya samhället och den nya ekonomin (anf 76).

Alla ska alltså inkluderas i det nya samhället, men de kan däremot inte fatta beslut om det. ”Det nya samhället” och ”den nya ekonomin” uppfattas som autonoma och opåverkbara tillstånd som folket ska ledas in i. Dessa begrepp känns igen såsom autonoma och abstraherade tillstånd som vanliga svenskar idag inte har någon kontakt med, men som medborgarna måste ledas fram emot. På samma sätt talas det i SOU 1997:63, *Sverige inför epokskiftet*, om att ”övergången till kunskapssamhället” måste bli ”en nationell angelägenhet”, och att man måste ”göra alla delaktiga i epokskiftet” (s 3). Med andra ord sker redan ”epokskiftet” – inte styrt av vanliga människor utan av andra krafter – och folk ska göras delaktiga i det, annorlunda uttryckt: bli subjekt åt ”informations- och kunskapssamhället”.

Nationalismens ”vi” brukar ofta ställas mot ett ”dom”. ”Dom” består här av länderna i Sveriges omvärld som ”vi” ska distansera i den ”nationella konkur-

rensen”. Denna omvärld är ändå märkligt frånvarande i den IT-politiska diskursen; den figurerar mest som ett diffust hot (jfr Johansson 1997: 208). Den globalisering som i inledningen till diverse utredningar och rapporter sägs vara ett utmärkande drag hos informations- eller kunskapssamhället försvinner spårlöst när visionerna om det digitala folkhemmet målas upp. Detta nya och autonoma samhällstillstånd som ”vi” måste ledas mot, kläs i det offentliga materialet samtidigt ändå i igenkännbara former – det är, trots allt, det digitaliserade *folkhemmet*, nationalstaten Sverige, som styr, ordnar och lägger livet till rätta för sina medborgare inom sina givna gränser. I stället för en självhävande externt riktad nationalism handlar det om en ”internt kraftsamlande” eller integrativ nationalism, som dock mobiliserar genom att måla upp det diffusa hotet från ”andra länder” som ”vi” måste slå ut i den globala tävlingen.

Den integrativa nationalismen hade i Sverige sin höjdpunkt i början av 1900-talet. Den kan kortfattat beskrivas som en form av nationalism som är kollektivistisk, organiskt integrerande (därav namnet) och som framhåller staten som central aktör i det nationella självförverkligandet (se vidare Hall 2000). Visionerna är också desamma som den integrativa nationalismen i början av 1900-talet målade upp: staten leder, medborgarna följer som en enhetlig nation (eller annorlunda uttryckt: alla får vara med), den nationella konkurrensförmågan stärks, jämlikhet och välfärd inom nationen understöds, konflikter och divergerande uppfattningar motverkas till förmån för ”samverkan”. Åtminstone under ”IT-hypens” mest intensiva år 1997–2000 skedde alltså en tydlig renässans för den integrativa nationalismen. Man bör kanske inte dra för stora växlar av denna renässans, men tydligt är i varje fall att IT, åtminstone under dessa år, sågs som ett medel för en nationell pånyttfödelse. Att IT-diskursen så tydligt relateras till den nationella diskursen leder självfallet till diskursiva exkluderingsringar; först och främst av dem som inte tillhör nationen utan tillhör ”dom”, men också av dem som inte självmant låter sig ledas in i ”det nya samhället och den nya ekonomin”. Återigen föreligger här en potential för maktutövning över diskursens subjekt.

Staten: nationell general eller bara förhålla sig till det nya?

Genom att alla människor i hela landet kan få praktisk tillgång till digital kommunikation med hög kapacitet, växer det på bred front fram nya förutsättningar för nya arbetsformer, utbildning, vård, näringsliv, förvaltning och kultur. Genom att Sverige tidigt satsar på en ny avancerad IT-infrastruktur kan svensk industri växa och bli världsledande. ... Ett statligt engagemang är en förutsättning för att skapa en systematisk och snabb utbyggnad av den fysiska IT-infrastrukturen över hela landet. En osäkerhet om statens avsikter i sammanhanget utgör ett hinder för tillväxt, ny företagsamhet och regional utveckling (SOU 1999:134, *Framtidssäker IT-infrastruktur för Sverige*, s 11, 18).

Det är ingen överdrift att säga att konsensus har präglat den IT-politiska diskursen på de områden som hittills studerats. Redan i den första större riksdagsdebatten om IT (1995/96:105) ansåg också talarna att det var naturligt med nationellt samförstånd i IT-frågan. Flera talare betonade att man redan är överens om saker och ting. Men när det gäller statens roll för att genomföra infor-

mationssamhället finns vissa motsättningar, och dessa visar sig tydligast när det gäller ansvaret för ”IT-infrastrukturen”, det så kallade bredbandet, eller ”information superhighways” för att tala med Bill Clinton (Johansson 1997: kap 6; jfr Santesson-Wilson 2003).

I SOU 1999:134 lägger IT-kommissionen fram sin ”strategiska visionering för en ny IT-infrastruktur”. Man konstaterar där (som framgår av citatet ovan) att staten bör ta ”en ledande roll för ett kraftigt genomförande” av en ny IT-infrastruktur. Staten och regionerna bör planera/samordna utbyggnaden av ett rikstäckande fibernät med en överföringskapacitet på minst 5 Mbit/sekund (IT-kommissionens definition av bredband), som ska finnas tillgängligt för alla inom 100 meter från varje byggnad, och som alla ska kunna koppla upp sig på till samma pris som ett normalt busskort. Fastighetsägare och kommuner ska ansvara för att ansluta alla hushåll och företag (kommuner och regioner ska beviljas förmånliga lån av staten). Sedan ska fullständig konkurrens råda över hela landet vad gäller tjänster på nätet. Men staten upprättar en ”nationell generalplan” för utbyggnaden, finansierar den, samt äger den grundläggande infrastrukturen. Den statliga kostnaden för denna rikstäckande ”bredbandsutbyggnad” beräknas till mellan 50 och 100 miljarder. Sveriges överlägsenhet är här som annars viktig: ”Inte någonstans i världen har någon kommit längre i planeringen av infrastruktur för IT” (ibid: 11, 9, 16, 33, 90).

I den strategiska visioneringen är analogin med vägar och järnvägar vanlig:

Senast en liknande satsning på infrastruktur av mer strukturomvandlande omfattning ägde rum från mitten av 1800-talet var när stambanenätet för järnväg byggdes ut. Satsningen utgjorde 15 procent av Sveriges dåvarande BNP. Resultatet blev fyra stambanor och en stark ekonomisk tillväxt (ibid: 19).

Samtidigt kritiserar i SOU-rapporten en annan SOU-rapport vid namn IT-infrastrukturutredningen. Det hävdas att IT-infrastrukturutredningen i och för sig gör en ”mycket bra beskrivning av nuläget”. Men samtidigt görs ingen klar beskrivning av statens roll för utbyggnaden av IT-infrastrukturen, medan IT-kommissionen å sin sida anser att staten måste ta initiativet; utredningen gör inget teknikval, medan IT-kommissionen anser att det inte finns något alternativ till fiber; utredningen tror för mycket på marknadskrafternas initiativförmåga, medan IT-kommissionen anser att marknaden bara bygger där det är tätbefolkat, och samma företag som bygger nät kommer också att vilja erbjuda tjänster i nätet vilket binder kunderna; utredningen vill fortsätta och utreda frågan, medan IT-kommissionen å sin sida anser att det gäller att ta initiativet snabbt för att skapa ett förspår till andra länder (ibid: 32).

IT-infrastrukturutredningen (SOU 1999:85) anser för sin del att ”[e]n väl fungerande IT-infrastruktur för bredbandskommunikation är en förutsättning för att Sverige skall behålla sin ledande roll som IT-nation”. Målet är att IT-infrastrukturen ska vara öppen och tillgänglig, och att såväl infrastruktur som tjänster ska präglas av mångfald och konkurrens. För att uppfylla detta mål kan ”[d]irekta statliga insatser inom preciserade områden” tänkas. Dessa insatser handlar framför allt om att staten ska sträva efter att få kommuner och landsting att frivilligt upprätta program för försörjning av bredbandsledning (bredband definieras av utredningen som överföringskapacitet på minst 2 Mbit/sekund) inom sina gränser, och att staten kan hjälpa till att finansiera utbyggnad i kom-

mersiellt mindre lönsamma områden. Kostnaden för dessa insatser beräknas till ca tolv miljarder (SOU 1999:85, s 14, 18–22). I huvudsak bör marknaden sköta utbyggnaden, och i de fall där detta inte går kan kommunen eller staten gå in – framför allt ska kommunerna ”känna ett ansvar” för att nät skapas på lokal nivå (ibid: 131–132). Staten ska stimulera en horisontell marknadsstruktur med konkurrens på de olika förädlingsstegen som motvikt till vertikalt integrerade operatörer (ibid: 126). Utredningen anser att statens roll bör vara ”energiskt initierande” genom olika former av stimulansmedel på såväl statlig som kommunal nivå (ibid: 141).

Jag [utredaren] vill betona vikten av en tydlig statlig politik på IT-infrastrukturområdet. Detta är alls inte det samma som att staten ska lösa alla frågor eller ensam satsa enorma summor hur som helst. Men staten måste förhålla sig till och registrera det nya som sker. Man måste därför veta vad som sker och ha en referensram för att snabbt kunna reagera på det som sker och då ha tillräckliga resurser i händerna. Det förutsätter i sin tur att staten har en tydlig och sammanhängande IT-politik i vilken infrastrukturfrågorna ingår som en viktig del. I dag kan man konstatera att den officiella linjen är oklar i infrastrukturfrågan. Också här tycker jag att man tydligt måste ha ett tillväxtperspektiv (ibid: 125).

Även för IT-infrastrukturutredningen är analogiresonemang viktiga. Bredband jämförs även här med vägar och järnvägar. De stora bostadsprogrammets tid, Öresundsbron samt JAS-projektet tas dessutom fram som kontrasterande exempel. Utredningen refererar till en statsvetenskaplig undersökning av Wittrock-Lindström som hävdar att de stora programmen har präglats av en idealbild om en central, rationell aktör som inte överensstämmer med verkligheten. Utredningen menar att bilden av ”det centralstyrda idealprojektet” passar ännu sämre när det gäller det komplicerade IT-infrastrukturfallat. Det hävdas i stället att en framkomlig väg är att ”stimulera fram en mängd olika insatser i olika delar av Sverige med olika huvudmän som initiativtagare, byggare och ägare, dock inom ramen för en enhetlig struktur för att möjliggöra hopkoppling” (ibid: 53–57).

Som IT-infrastrukturutredningen antyder så karakteriseras otvivelaktigt diskursen om bredband av olika bilder. SOU 1999:134 manar fram bilden av en nationell generalplan, där staten fungerar som generalstab för planering, utbyggnad och ägande. Staten är i utredningen just en sådan central, rationell aktör som IT-infrastrukturutredningen inte tror på. I stället manar SOU 1999:85 fram en bild av en komplex flernivåstruktur. I citatet ovan anses det att staten ska ha en ”tydlig och sammanhängande IT-politik”, vilket alls inte är detsamma som man ska driva utvecklingen som en central aktör. Tvärtom ska man ”förhålla sig till och registrera det nya som sker”, ”ha en referensram” och ”snabbt kunna reagera på det som sker”. Det ”sker” alltså ingenting genom staten, utan det är på annat håll det sker, medan staten övervakar, reagerar och stimulerar. Samtidigt finns ändå tron på staten som en central aktör kvar på andra ställen i utredningen, eftersom den förutsätter att exempelvis kommuner och marknad kan fås att agera på önskvärt sätt.

IT-propositionen följer i viss utsträckning IT-infrastrukturutredningens förslag. Emellertid betonas starkare än i denna utredning att utbyggnaden av IT-infrastruktur ska ske i marknadens regi (se t ex Prop. 1999/2000:86, s 70). Staten ska bidra med ca åtta miljarder till nätutbyggnad. Insatserna ska främst ske

i områden där en nätutbyggnad ej förväntas ske på kommersiella grunder. I den efterföljande riksdagsbehandlingen av propositionen utspelades för en gångs skull en mindre politisk konflikt på IT-området. Det var framför allt ett parti, centern, som gick på IT-kommissionens linje under mottot ”bredband åt alla”. Centern ville att staten ska stå för en fullskalig bredbandsutbyggnad i hela Sverige (till en kostnad av mellan 60 och 80 miljarder).

Vi vill etablera en digital allemansrätt, ett mål om allas lika möjligheter att utnyttja den nya tekniken för utbildning, för arbete, för stärkt demokrati och för att underlätta kontakter mellan människor. ... [Staten ska] ta ett ansvar, precis som man gjorde för järnvägarna och vägarna en gång i tiden, för att också den digitala allemansrätten ska få spridning (Prot 1999/2000:126, anf 37).

Återigen återkommer väganalogin, genom vilken centern definierar IT-frågan som ett självklart ansvar för den gemensamma sektorn. Moderaterna refererar också till vägar, men använder i stället exemplet bilvägar till att hävda att staten borde förbättra dessa i glesbygden innan man börjar tala om bredband. Samtidigt är det angeläget att direkt här påpeka att den grundläggande synen på statens roll i debatten, centern undantaget, är att den främst ska skapa spelregler som marknadens aktörer har att förhålla sig till.

I samband med diskussionen om stat och marknad råder det olika uppfattningar om IT-politikens historieskrivning. Enligt moderaternas och folkpartiets företrädare är det tack vare svenska entreprenörer som Sveriges blivit världsledande på IT-området. Staten förstör bara genom sin vilja att bygga egna nät. Mot denna historieskrivning kommer socialdemokraternas företrädare med en diametralt motsatt slutsats, vilket redan framgått i ett tidigare avsnitt. Det är i stället den ”svenska”, eller enligt hennes mening, ”den socialdemokratiska modellens” förtjänst att Sverige nu är världsledande inom IT. Denna modell bygger på samverkan mellan olika samhällsaktörer med ett övergripande statligt ansvar för att hela Sverige får vara med. Det handlar om en symbios och en vilja att hjälpas åt (ibid: anf 26, 50, 70).

I denna del av den IT-politiska diskursen finns ambivalens och antagonism på ett helt annat sätt än när det exempelvis gäller det grundläggande postulatet om övergången till informationssamhället. Detta beror förstas på att det här är konkreta åtgärder som diskuteras. Å andra sidan görs hela tiden försök att abstrahera diskussionen. Analogiresonemang är mycket vanliga: i moderaternas och folkpartiets fall till den enhetliga aktören ”marknaden” som utvecklingens hegelianska instrument; i socialdemokratins fall till ”den svenska modellen”; i centerns fall till ”allemansrätt” och ”järnvägar”, en analogi som också IT-kommissionen ansluter sig till; kommissionen bidrar också med den militära analogin ”generalplan”; i IT-infrastrukturutredningen, slutligen, finns analogier till diverse storskaliga och mer eller mindre havererade projekt. De många analogierna visar på osäkerhet kring definitionen och kategoriseringen av ”IT-infrastruktur”. Betydelsen av att ha ”en tydlig och sammanhängande IT-politik” blir därför stor. De olika statssynerna är extra intressanta – från den omnipotente samhällsingenjören till en reaktiv aktör som ”förhåller sig till det som sker”. Antagonismen kring staten känns igen från den generella debatten om statens roll under de senaste decennierna (jfr Rothstein 2002). Om de tidi-

gare exemplen på IT-diskursens konstruktion visar på slutenhet, så visar infrastrukturexemplet på att det också finns osäkerhet, och därmed öppenhet, i alla politiska diskurser.

Vi är alla ständiga elever – individualiserat lärande och IT-anpassning

Kunskap blir mer och mer en färskvara. Därför måste vi alla i Sverige vänja oss vid att tanka kunskap – även när vi är vuxna (SOU 1997:31, s 39).

Framtiden kräver därför högre kompetens, dvs. bättre utbildning. ... För att det ska vara möjligt att nå upp till dessa krav måste man lägga en grund för ett livslångt lärande (SOU 1996:181, *Mega-byte*, s 136)

Citatet från en av visionärerna i *Kristallkulan* uttrycker förstas en nästan löjligt instrumentaliserad syn på kunskap. Samtidigt uttrycker citatet på ett komprimerat sätt den grundförutsättning som i det offentliga materialet betonas för att Sverige ska kunna lösa inträdesbiljett i informations- eller kunskapssamhället, nämligen det livslånga lärandet – den livslånga tankningen av kunskap. Det andra citatet anknyter utbildningen till den IT-politiska diskursens huvudregel – den oåterkalleliga utvecklingen mot det nya samhället, där ”framtiden” som autonom aktör ställer krav som medborgarna måste anpassa sig efter genom kompetensutveckling. I *Informationsteknologin – Vingar åt människans förståelse* pekades kunskapen ut som den ”faktor” som ”mer än någon annan kommer att präglade den framtid som väntar i en mer internationaliserad och snabbt föränderlig värld”. Kunskapsinnehållet i produktionen ökar liksom snabbheten i kunskapsutvecklingen, samtidigt som kunskapsbehoven blir mer komplexa, menar rapporten. Därför hävdas skolan vara den avgörande instans som IT måste växa och spridas vidare från (SOU 1994:118, s 17, 5).

Den första riksdagsdebatten (Prot 1995/96:105) kring den första sammanhängande svenska propositionen om IT (*Informationsteknikens användning*, 1995/96: 125) kom också i stor utsträckning att handla om IT som en utbildningsfråga.

Folkpartiet myntade för några år sedan begreppet en dator för alla elever. Det skall inte tas bokstavligt, utan som ett uttryck för ett medvetet förhållningssätt till behoven av att öka IT-användningen och IT-utbildningen i skolorna. I Sverige måste utbildning och kompetensutveckling vara en livslång process. Vi är alla ständiga elever (Prot 1995/96:105, anf 84).

Framför allt aktualiseras utbildningsaktiviteter inom IT när debattörerna kommer in på farhågor om att stora delar av samhället riskerar att hamna utanför utvecklingen, något som framför allt flera riksdagsmotioner och -debatter handlat om. Som synes finns också en omhändertagande tendens i citatet. Problemen kan lösas genom att alla medborgare blir skolelever; här finns en stark koppling till visionernas tal om hur människor måste ”anpassa sig” till den autonoma utvecklingen genom att bli ”omställningsorienterade”. Utbildning i IT framstår som ett mål i sig i debatten.

Den enskilt viktigaste insatsen för det framtida kunskapssamhället handlar kanske inte om IT utan om utbildning. Det är framför allt tack vare utbildning som vi befinner oss där vi gör och som IT i stor utsträckning har blivit ett allmänt verktyg. ... Som ett av de viktigaste stegen på väg mot informations- eller kunskapssam-

hället vill jag och Centerpartiet lyfta fram behovet av ett kunskapslyft inom IT, på samma sätt som man en gång gjorde inom engelskundervisningen i det här landet för 30 år sedan (Prot 1999/2000:126, anf 37).

Talaren i denna riksdagsdebatt (i anslutning till regeringens IT-proposition) uppräftar i första meningen en skillnad mellan IT och utbildning. I nästa mening för han ihop dem igen, och hävdar att det är utbildningen som lett till Sveriges framstående plats på IT-kartan. Slutligen framhåller han behovet av ett svenskt kunskapslyft inom IT, trots det han tidigare sagt om Sveriges framstående plats inom just detta område. Detta citat visar på en grundläggande ambivalens kring centrala begrepp i debatten, såsom relationen mellan ”IT” och ”kunskap”/”utbildning”. För att använda ett diskursanalytiskt uttryckssätt så är den diskursiva relationen mellan IT och kunskap/utbildning mångtydig. I IT-propositionen förekommer en liknande ambivalens. Regeringen oroar sig för att skolan inte kan ”följa med i utvecklingen och integrera IT i undervisningen”. Man hävdar att dagens ungdom samtidigt växer upp med IT, och att ”om metoderna för kunskapssökande i skolan och utanför skolan blir alltför olika, finns risk att skolan hamnar i en legitimitetskris”. Kontentan måste bli att ”[n]är IT:s olika tillämpningar genomsyrar snart sagt varje del av arbetsliv och vardag, måste de unga självfallet förberedas genom att den nya tekniken används i skolans arbete” (Prop 1999/2000:86, s 55–56). Skolan ska alltså anpassa sig till IT och ungdomarna ”förberedas”, samtidigt som man i meningen innan sagt att ungdomarna redan känner till IT, och att det är just därför som skolan måste anpassa sig. Detta antyder en ambivalent uppfattning om orsak och verkan: ska skolan och eleverna anpassa sig till IT eller är det skolan som ska anpassa sig till elevernas nya former för individuellt kunskapssökande? På ett mer abstrakt plan handlar frågan om hur ”kunskapstankning” egentligen går till och vilken roll IT spelar/vad IT egentligen är i denna process.

Vad som är tydligt är att IT i den offentliga, IT-politiska diskursen förknippas med utbildningspolitiska mål som länge varit gällande i Sverige, såsom ökad individualisering i allmänhet, elevaktivitet, distansering från den traditionella lärarrollen och klassrumspedagogiken, självständigt kunskapssökande samt egen självständig värdering och egna ställningstaganden (se t.ex. Lpo 94). IT förväntas, på ett alldeles centralt sätt, kunna bidra till genomförandet av dessa mål. Samtidigt kräver det annalkande informationssamhället snabb anpassning av de lärande individerna och skolan pekas ut som den struktur inom vilken anpassningen måste ske. Människorna måste alltså snabbt anpassas till IT på samma gång som de blir självständigt ”lärande” subjekt:

Vi lever i ett samhälle där utvecklingen går allt snabbare. Det innebär att kunskap allt mer kommer att bli en färskvara, som måste förnyas och underhållas. ... för att nå ett bättre resultat och en bättre inläring, måste [vi] få eleverna att bli mer aktiva. Det innebär ett mer aktivt och kunskapssökande arbetssätt (SOU 1998:70, *Skolan, IT och det livslånga lärandet*, s 14).

Ihopkopplingen mellan IT/informationssamhället och det individualiserade lärandet är ett intressant exempel på hur problematiseringarna inom två samtida diskurser finner sina lösningar hos varandra – IT är lösningen på det individualiserade lärandets problem; det individualiserade lärandet är lösningen på IT-anpassningens problem – men samtidigt öppnar för ny ambivalens rörande vad det egentligen är som ska anpassa sig till vad (eleverna till IT eller IT till

eleverna); en ambivalens som troligen fortplantar sig till den direkta, politiska styrningen, även om denna fråga inte slutgiltigt kan besvaras här. Emellertid har ett politiskt styrningsprojekt nyligen genomförts på skolans område, IT i skolan (ITiS), och jag kommer här att gå något djupare in i styrdokumentet och de politiska diskussionerna kring detta projekt för att åtminstone kunna ange förutsättningarna för IT-diskursens subjektifierande makt. Det är viktigt att poängtera att detta inte bara utgör en fördjupning inom ett avgränsat område av IT-diskursen, utan även inom lärandediskursen. Lärandet ska ju vara livslångt och ske överallt. Här avgränsar jag mig alltså till lärandet inom grund- och gymnasieskolan.

ITiS-satsningen lanserades genom Regeringens skrivelse 1997/98:176, *Lärandets verktyg – nationellt program för IT i skolan*. Den bestod av en satsning på närmare en och en halv miljard åren 1999–2001 (satsningen utsträcktes sedan till 2002 och blev därmed också något dyrare) som främst syftade till att kompetensutveckla lärare på grund- och gymnasieskolan (dessa fick som tack en dator till skänks), bygga ut en högkvalitativ IT-infrastruktur mellan alla skolor i alla kommuner, samt ge alla elever och lärare en e-postadress. Skrivelsen inleddes på ett välbekant sätt:

Förändringarna i samhället sker allt snabbare, vilket ökar medborgarnas behov av att ständigt förnya och fördjupa sina kunskaper. När eleverna går ut i arbetslivet skall de vara rustade för att lära om, lära nytt och lära mer – för det livslånga lärandet. Vägen dit karaktäriseras av ett kunskapssökande och elevaktivt arbetssätt. Informationsteknik (IT) är ett redskap att nå en förbättrad utbildning och fördjupade kunskaper. Alla elever måste vara förtrogna med modern IT när de lämnar skolan. Detta uppnås bäst genom att de har fått använda IT som ett verktyg för sin inläring (s 3).

Här formuleras på ett tydligt sätt att IT är lösningen på problemet med att lära för det nya höghastighetssamhället. Det har noterats tidigare, men bör noteras igen, att de allt snabbare samhällsförändringarna bara ”sker”, utan att medborgarna verkar ha satt igång dem. Medborgarna har i stället att anpassa sig och ”lära”; tanka kunskap. Eleverna som blivande medborgare definieras såsom ständigt lärande subjekt. Diskursen är väldigt tvingande på den här punkten – några alternativa diskussioner förs aldrig kring varför det är någon mening att hela tiden ”förnya och fördjupa sina kunskaper” om samhället ändå förändras hela tiden, eller varför just kunskap är det bästa medlet att bemöta det nya samhället. Samtidigt öppnar denna tvingande diskurs för ett ”elevaktivt arbetssätt”. Såväl anpassningen till det nya samhället som detta elevaktiva arbetssätt kan åvägbringas genom IT i skolan. Ej heller kring elevaktiva arbetssätt förs alternativa diskussioner; exempelvis kring vad som händer om eleven med sin individualiserade lärostil kommer till insikt om att IT inte gynnar hans/hennes lärande, eller att livslångt kunskapssökande kanske visar sig vara en sämre strategi att anpassa sig till det nya samhället än att tjäna snabba pengar i branscher med låg kunskapsintensitet. Diskursen om IT och lärande utesluter dessa möjligheter.

Regeringens skrivelse anger uttryckligen fyra motiv för varför användningen av IT måste öka i skolan:

1. IT kan utveckla undervisningen och skapa nya roller för elever och lärare, exempelvis leda till mer elevaktivt arbetssätt, förnyade pedagogiska förhållningssätt samt öppna klassrummet mot omvärlden.

2. Alla elever måste få IT-kunskap som förberedelse för samhälls- och arbetslivet, eftersom IT förekommer överallt där.
3. Tillgången till IT-kunskap är ojämlik i samhället, varför skolans likvärdighetsmål kräver att alla elever får lika möjligheter att lära sig om IT.
4. IT skapar nya förutsättningar för skolans internationalisering (ibid: 16).

Det andra motivet känns igen såsom framtidens tvingande krav, som eleverna måste anpassa sig efter, och som diskuteras på annat håll i denna artikel. Motiv nummer tre, IT för jämlikhet, förekommer (vilket redan noterats) i stor myckenhet i riksdagsmaterialet, man kan nästan säga att detta motiv dominerar där:

För att informations-samhället inte skall utvecklas till ett klassamhälle, med ökade klyftor mellan dem som har kunskaper och möjligheter att använda informationstekniken och dem som ställts vid sidan, måste skolan och hela utbildningssystemet mobiliseras för att överbygga klyftorna (Motion 1997/98:A267 av Monica Green m.fl. (s), *IT-utbildningar i Skaraborg*).

Vi har här alltså en koppling till visionernas ”digitala folkhem”, där ingen ska lämnas utanför, det som tidigare benämndes den begränsade demokratiska strategin. Alla ska ges lika stora möjligheter att bli IT-samhällets subjekt. Jämlikhetsmålet förekommer också ofta i regionalpolitiska diskussioner, speciellt i flera motioner från centerpartiet (se t.ex. Motion 1996/97:A432).

Det första motivet, IT som skol- och pedagogisk utveckling, är emellertid det motiv som är mest intressant i detta avsnitt, eftersom det är här som den centrala kopplingen sker mellan IT och lärande. Motivet har åtminstone tre delar, som hör ihop, men som för systematikens skull också kan åtskiljas:

- IT som pedagogiskt förnyelseprojekt. Här kommer IT in som en metod i en lång rad av metoder med anknytning till den urgamla diskussionen om och kritiken av så kallad kateder- och inlärningspedagogik (i Sverige med anor åtminstone tillbaka till Olof Rudbecks reformidéer på 1600-talet).
- IT som organisatoriskt skolutvecklingsprojekt. Klassrummets vägg mot ”omvärlden” kan raseras med hjälp av IT. Här finns en tydlig koppling till den generella politiska diskussionen om utbildningens behov att anpassas efter det omgivande samhället och göras alltmer ”verklighetsnära” (se t.ex. propositionen *Den öppna högskolan*, 2001/02:15).
- IT som ökad elevaktivitet och eventuellt elevinflytande. Här finns en potentiell anknytning till såväl demokratiskt som individualiserat inflytande över skolan från elevernas sida (jfr Lpo 1994).

I slutrapporten från Ungdomens IT-råd, *Mega-byte* (SOU 1996:181), lyfts samtliga dessa beståndsdelar fram, dock med tonvikt på individualisering snarare än demokratisering. Även övriga motiv för IT-satsningar i skolan betonas, såsom de krav framtiden ställer och risken för digitala klyftor, men huvudvikten läggs vid pedagogisk förnyelse, för vilken skolutveckling och individualisering är nödvändiga förutsättningar. Pedagogiken bör enligt Ungdomens IT-råd anpassas för det framtida, platta och nätverksorienterade samhället, snarare än som idag för gårdagens hierarkiskt byggda industrisamhälle. Kärnpunkten är att:

Utbildningsväsendet måste inriktas på att elever och studenter ska bli producenter av kunskap i stället för idag som konsument. En process där eleverna inte bara

söker svaren utan också tränas i att ställa de relevanta frågorna samt utifrån dessa funderar över vägar till alternativa svar bör främjas (s 13).

Detta fordrar att skolan samtidigt öppnar sig mot det omgivande samhället och anpassas efter den enskilde individens olika intressen och mål. IT ses som ett ”kraftfullt verktyg” i denna utveckling av ”det livslånga lärandet” (ibid: 14). Olika exempel ges på IT-användning, såsom interaktiv och multimedial undervisning, distansundervisning samt utveckling av skolor till kompetenscentrum för det omgivande samhället.

I regeringens skrivelse förekommer liknande diskussioner, även om få direkta exempel tas på hur IT kan utveckla lärandet konkret. Det betonas att IT i skolan främst motiveras av pedagogiska skäl och av den tvingande samhällsförändringen (s 35–36). Det understryks att tekniken måste underordnas pedagogiken; det viktigaste är elevaktiviteten, ett problemorienterat arbetssätt, självständigt kunskapssökande och –skapande. Tekniken är endast ett medel. Samma sak tas upp redan i *IT – Vingar åt människans förmåga*. Tekniken är ett medel för samhällsrelaterade mål, men de konkreta förslagen visar sig ändå vara teknikfokuserade (jfr Johansson 1997: 185). I riksdagsmaterialet om IT-utveckling i skolan framhålls också, gång på gång, att pedagogiken måste överordnas tekniken:

Centerpartiet anser att IT eller datorkunskap inte får göras till ett särskilt ämnesområde som man skaffar sig kunskap om. IT ska vara och ses som ett medel och ett redskap för att söka kunskap och därför integreras i all utbildning och alla ämnesområden (motion 1996/97:Ub24 av Andreas Carlgren m.fl. (c), *Med anledning av skr 1996/97:112*).

Det är markant hur svävande det offentliga materialet är när det gäller att konkretisera den pedagogiska revolution som IT möjliggör. I en motion som skrevs efter ITiS-projektets avslutning talas det om ”den IT-pedagogik som formades” (Motion 2003/04:Ub294 av Monica Green (s), *IT i skolan*), men vad denna IT-pedagogik egentligen består av förblir oklart.

Vad som däremot framstår som klart är att IT-diskursen på skolans område koloniserar av lärandediskursen. IT blir en lösning på lärandets problem (jfr Riksdagens revisorers förslag angående IT i skolan, 2001/02:RR20, s 5, som just ser ITiS som en lösning som söker problem), det medel med vars hjälp lärandeteroriens mål rörande ständig kompetensutveckling, omvärldsanpassning och individualisering förväntas gå i uppfyllelse. När det gäller just individualiseringen skapas motsättningsfyllda relationer i mötet mellan IT- och lärandediskurserna. Skolan måste anpassa eleverna till (det autonoma) informations-samhällets krav, men samtidigt ska skolan anpassas efter de former för ”kunskapsinhämtning” som eleverna redan har god kännedom om. Varje individ ska ges makt över sitt lärande men detta lärande måste samtidigt vara helt anpassat till framtidens krav. Det framstår som att eleverna (med vilka jag menar vi alla – ”vi är ständiga elever”) måste göras individualistiska på rätt sätt.

Kan alltså den IT-politiska diskursen anses ha starkt odemokratiska inslag? I tidigare avsnitt har konstaterats att medborgarna överlag inte uppfattas som konstruktiva i IT-utvecklingen. Det är autonoma och abstrakta krafter i bestämmd form – informations-samhället, kunskapssamhället, framtiden – som är

konstruktiva. Medborgarna förväntas anpassa sig. Samma tema återfinns i relationen mellan IT och lärande. Det nya samhället ställer krav på ständig ”kunskapsinhämtning”, och konsekvensen blir att ”vi” måste bli ständigt lärande individer. Några alternativa uppfattningar om kunskapsbehov och eventuella möjligheter att faktiskt styra över samhällsutvecklingen förekommer inte. Det finns alltså starka drag av subjektifiering, en potentiell maktrelation, där vi alla ska bli elever som sätter oss i skolbänken och lär oss om allt det nya som vi inte är med och skapar. I ett Foucault-inspirerat teoretiskt perspektiv blir kunskapsprofessionen pedagog, som i det offentliga materialet genomgående lyfts fram som den kritiska aktörsrollen, ännu ett av maktens verktyg.

Men i kollisionen med lärandediskursen och de urgamla diskussionerna kring pedagogisk utveckling finns även starkt demokratiska inslag; man skulle till och med kunna säga att dessa inslag berör kärnpunkter i den demokratiska diskursen. Eleverna ska ges makt över sitt lärande, formulera sina egna problem utifrån sina egna intressen; helt enkelt skapa kunskap själva. Diskursanalysen har knappast till uppgift att lösa grundläggande motsättningar. Det räcker med att konstatera att motsättningarna finns där, för de lyfts påfallande sällan fram i andra sammanhang. För att studera den motsättningsfyllda diskursens makt över subjekten, i det här fallet över alla oss ”elever”, samt motståndet mot denna makt, måste man studera social praktik. Det lär nog i en sådan studie visa sig att båda beståndsdelarna finns närvarande: de autonoma krafterna som utövar sitt mystiska spel över de beroende människorna, samtidigt som dessa människor har förmåga att handla självständigt och kreativt i sina bemötanden av den specifika styrningen; en styrning som i det IT-politiska fallet främst är visionär till sin natur.

Förutsättningar för visionär styrning

Nu gäller det att tillsammans trycka på knappen och starta utvecklingen mot 2011+ (SOU 2002:25, s 116).

Den grundläggande regeln för svensk IT-diskurs är den om ankomsten av informations- eller kunskapssamhället, inför vilket en mängd politiska åtgärder måste vidtas. Utvecklingen av informations- eller kunskapssamhället sker genom en autonom och opåverkbar historisk kraft som saknar sammanhang med aktörer. Det obevekligt annalkande tillståndet är potentiellt hotfullt – om ”vi” inte anpassar oss går vi under i den stenhårda nationella konkurrensen – men innehåller även löften om frälsning ifall vi förmår att anpassa oss. Johansson (1997: kapitel 6) har i sin retoriska analys av svensk IT-politik 1994–96 gjort en tämligen stor poäng av skillnaden mellan den första – av Carl Bildt ledda – IT-kommissionen, med dess ideologiska retorik om att det annalkande informations-samhället hänger samman med den globala liberalismens segertåg, och den andra IT-kommissionen, som leddes av socialdemokraterna, och vars retorik mer präglades av socialt ansvar och bibehållande av välfärdsstaten. Enligt min mening föreligger det emellertid en gemensam IT-politisk diskurs i Sverige, där huvudregeln om den autonoma utvecklingen inte ifrågasätts. Någon skulle måhända vilja kalla denna huvudregel ”teknikdeterministisk”.

Jag har dock här medvetet valt att avstå från denna, idag starkt pejorativa, benämning (jfr Ilshammar 2002:18 och där anförd litteratur). Politiker till vänster har möjligen en större benägenhet att betona hoten mot välfärdsstaten som den globala IT-utvecklingen utgör, men att denna utveckling huvudsakligen är självgående och bör styras av marknaden ifrågasätts inte av någon (förutom av centerpartiet i bredbandsdebatten).

Den första generella slutsatsen av denna analys är att diskursens huvudregel leder till *bestämda aktörsroller som implicerar ett diskursivt maktförhållande*. Medborgarna i gemen görs till passiva subjekt i den historiska utvecklingen av det nya samhället; däremot kan de ses som aktiva subjekt när det gäller olika anpassningsåtgärder. Själva utvecklingen kan man inte påverka, men däremot dess konsekvenser. I detta sammanhang är det signifikativt att de politiska åtgärderna begränsas till utbildningspolitik, att göra medborgarna till ”ständiga elever”. Till en början hade IT-diskursen möjligen en större tendens att definiera medborgarna såsom hjälplösa och passiva, medan lärandediskursens ihopkoppling (en svagare koppling finns också till demokratidiskursen) med IT-diskursen leder till något större betoning av individuell aktivitet.

I diskursen finns inslag av att IT kan vitalisera demokratin. Emellertid är alltså informations- eller kunskapssamhället ett förutbestämt och autonomt tillstånd, och folket måste ledas dit. Detta innebär att vad det är tal om främst är en inklusion av folket för att nå målet för den överordnade strategin – att Sverige ska vara den mest framstående IT-nationen i världen. Detta innebär att demokrati gärna omdefinieras eller ges en begränsad funktion; det blir främst tillgång till IT det handlar om. Vad gäller lärandet finns ett starkt inslag av individualisering och elevaktivitet. Å andra sidan verkar det vara vissa former av individualism och aktivitet som åsyftas, det vill säga sådana som innebär anpassning till IT-samhället, men det är otvetydigt att IT-diskursen här är starkt motsättningsfylld. Förutbestämd utveckling och individualism ska nämligen pressas ihop. Slutsatsen måste ändå bli att individerna är beroende av de autonoma krafternas utveckling. Att det däremot är omöjligt att genom denna analys fastslå hur människorna i praktiken reagerar på aktörsrollen har redan framhållits.

Det finns förstås också andra aktörsroller i diskursen. Eftersom IT-diskursen förbinds med nationalism, blir nationerna viktiga aktörer i sammanhanget, och inom svensk IT-diskurs uppfattas nationerna såsom involverade i en oförsonlig darwinistisk kamp. Staten är en aktör vars roll är otydlig. I vissa sammanhang betonas att staten bör anpassa sig till en annan överordnad aktör – marknaden. Denna argumentation är tydlig i bredbandsfallet. I andra fall framhålls staten i stället som en omhändertagande och tillrättaläggande aktör, exempelvis när det gäller utbildning och service till medborgarna. Enkelt uttryckt: staten har en passiv roll när det gäller den konstruktiva utvecklingen av IT-samhället, men en aktiv roll när det gäller konsekvenserna av denna utveckling, dvs. ungefär samma roll som medborgarna själva.

Slutligen bör ännu en aktörsroll framhåvas – de erkänt kreativa strategiska visionärerna. Som läsaren kanske minns omnämndes de också som såväl ”kloka” som ”framstående”. Att vara en ”erkänd” visionär föreföll vara samma sak

som att representera en ”erkänd” organisation, myndighet, företag eller universitet, och att inte vara en vanlig medborgare som bara representerar sig själv eller representeras av en folkvald. I utbildningsdepartementets rapport *Nästa steg* (Ds 2002:19) som formulerar en vision för IT i skolan efter ITiS, betonas dock att deltagarna i arbetsgruppen (bland annat ITiS-delegationens chef, en enhetschef vid Skolverket, KK-stiftelsens VD) är ”utsedda på personliga meriter och inte som företrädare för respektive organisation”. IT-visionärerna ska alltså uppfattas som kreativa och kompetenta individer i sig, även om de av en ren händelse, tycks det, råkar komma från en stor och mäktig organisation. Mönstret är påfallande likt hur IT-frågan har hanterats av EU. Laura Cram (1997) hävdar att EUs IT-politik formulerats av tjänstemän och experter vid EU-kommissionen samt så kallade ”ledande industrialister”, dvs. höga näringslivschefer. I kommissionens så kallade Bangemann-rapport (1994), som just emanerar från en sådan grupp av näringslivschefer ledda av kommissionären Martin Bangemann, stakas vägen till ”the information society” ut. Bland annat sägs det att:

A board composed of eminent figures from all sectors concerned, including the social partners, should be established by the Commission to work on the framework for implementing the information society (citerat i Cram 1997: 94–95).

Återigen finner vi att IT-frågans eminenta karaktär fordrar tankar från speciellt ”eminenta personer”. Att likheterna är slående beror förstås på att den svenska IT-diskursen från början kopierades från denna rapport (och ännu mer, troligen, från Bill Clintons och Al Gores ”Agenda for Action” i USA 1993, se Karlsson 1996). Cram hävdar också att dessa industrialister spelar en central roll på alla stadier i EUs policyprocess kring IT; de sitter med i olika policyskapande organ; de deltar i industrifederationer; de lobbar på egen hand; de är slutligen också centrala aktörer i de europeiska standardiseringsorgan på IT-området som byggts upp av dem själva och kommissionen (Cram 1997: 97). I det svenska, offentliga materialet spelar näringslivscheferna inte alls samma roll – de företagare som finns är snarare representanter för småföretag i form av konsulter. Sveriges och EUs hantering av frågan skiljer sig alltså i vissa detaljer, men det generella mönstret är att IT ses som ett så pass extraordinärt fenomen att det måste hanteras av speciella kommittéer, fyllda av ”eminenta” eller ”framstående” experter, snarare än folkvalda. Man blir inte en person inom IT-politiken genom att vara vald, utan genom att vara ”framstående”; så pass framstående att man kan berätta och definiera den framtid som medborgarna har att anpassa sig efter.

Min andra generella slutsats är att *en stark framtidsvision om informations- eller kunskapsamhället fordrar en visionär styrning*. Den IT-politiska diskursens makt har jag försiktigtvis kallat maktpotential. Det känns nämligen överdrivet att i Foucaults efterföljd tala om disciplinär makt, även om det är karakteristiskt att just lärarna är den profession som förväntas förbereda det uppväxande släktet för informationssamhället genom den i allmänna termer mest tvingande institution som finns i samhället: skolan. Den styrning som man finner inom IT-politiken handlar dock snarast om en styrning med hjälp av *övertalning*, en ordens eller visionernas styrning. En ny form av prat är i sig en

viktig form av styrning. Som Brunsson och Olsen (1997: 85, se även Brunsson 2002) poängterar så handlar reformer inom organisationer ofta om att reformera det organisatoriska prätet. Dessutom är styrningen billig, eftersom ord, bilder och visioner inte kostar något att implementera. Styrningen handlar i allmänna termer om positivt tänkande, om en världsbild, som ska omfatta beslutsfattare, tjänstemän, företagare och medborgare. Genom världsbilden skapas en gemensam uppfattning om vad man egentligen håller på med, en organisatorisk identitet rörande ens egen plats och roll i det nya informations- eller kunskapsamhället (jfr Jacobsson 1994: 235).

Den språkliga styrning som IT-diskursen implicerar väljer jag här att kalla *visionär styrning*, det vill säga *en form av styrning med hjälp av auktoritativa definitioner av framtiden*. Detta styrningsbegrepp uttrycker väl att diskursens avsikter är styrande/reglerande, men att det främst är en uppfattning om framtiden som ska implementeras. IT anses som ett så pass extraordinärt fenomen att det kräver åtgärder inriktade mot att berätta och definiera framtiden. Den diskursiva maktens främsta betydelse kan därför sägas vara att skapa ett visst språkbruk. Huruvida denna styrning verkligen effektueras måste vidare empiriska studier utvisa, men det är utan tvekan så att framtidsbilderna är viktiga, speciellt om de skapar vedertagna (dvs med institutionella effekter) kategoriella definitioner (jfr Tilly 2000). När jag talar om den visionära styrningens effekter är jag förstås inte så naiv att jag tror att enskilda rapporter av den karaktär som förekommer i denna artikel har någon betydelse. Det handlar snarare om det visionära pratets totala omfattning och framför allt dess ständiga repetition (jfr Johansson 1997: 215): summan av alla tal, hearings, debatter, rapporter och styrdokument.

Som jag redan låtit framgå så har den visionära styrningen potentiellt auktoritära konsekvenser eftersom visionens framtidstillstånd i princip är opåverkligt. Å andra sidan finns så pass stora ambivalenser i diskursen att det är omöjligt att säga om den visionära styrningen verkligen får sådana effekter. Utan tvekan skapar visionens implementering också möjligheter att hantera problem. IT-pedagogiken som en lösning på lärandets problem har diskuterats i denna artikel. Wihlborg (2000) har på samma sätt visat att IT på kommunal nivå visat sig vara en lösning som man har haft stor lokal frihet att koppla till olika problem. Principiellt är det stora demokratiproblemet med styrning via auktoritativa definitioner att enskilda författarskap, och därmed möjliga konfliktlinjer, döljs bakom visionernas abstrakta konstruktioner. Som Czarniawska-Joerges (1988: 31) skriver så bygger (vad hon kallar) lingvistiska artefakter

gemensam innebörd genom samförstånd och inte genom tvång. Med den tolkningen kan de betraktas som stabilare styrinstrument, eftersom de inte provocerar fram opposition och motstånd när de väl blivit accepterade (Czarniawska-Joerges 1988: 31).

Makten består i att kategorisera och definiera världen och att dessa kategoriseringar och definitioner accepteras och används. Här har vi alltså förklaringen till den slående konsensus som präglar IT-politiken. IT-politiken bygger på ett antal gemensamma konventioner kring kategoriseringar och definitioner. Ab-

straktionen är troligen en nödvändighet för att skapa detta samförstånd. Med andra ord närmar vi oss den spännande lösningen på de abstrakta och autonoma krafternas gåta, dessa krafter som skapar ”kunskapens kontinent”. Som Czarniawska-Joerges hävdar:

Om etiketten ”decentralisering” skall styra en handling är det mycket bättre om den uppfattas som någonting ”existerande på ett objektivt sätt”, och inte som någonting som Herr X i socialdepartementet myntade ... Reciprocitet underlättas när författarskapet inte är synligt (ibid: 33).

Att tala om ”det av EU utvecklade begreppet informationssamhälle” i stället för ”informationssamhället” i allmänhet, eller att ”det digitala folkhemmet” är ett uttryck som Jan Högrelius, omvärldsanalytiker på Riksskatteverket, har hittat på, befrämjar alltså inte uppkomsten av ett samförstånd kring världsbilden. Däremot uppkommer lätt ett samförstånd kring abstrakta storheter som ses såsom ”objektivt existerande”. Makten över den visionära styrningen innehar således ytterst de grupper som formulerar de definitioner och kategoriseringar som sedan blir gällande. Huruvida dessa definitioner och kategoriseringar verkligen får effekter för den sociala praktiken är en annan fråga (ibid: 31).

Källor

- Regeringens proposition 1995/96:125, *Om åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik*.
- Regeringens proposition 1999/2000:86, *Ett informationssamhälle för alla*.
- Regeringens proposition 2001/2002:15, *Den öppna högskolan*.
- Regeringens skrivelse 1997/98:176, *Lärandets verktyg – nationellt program för IT i skolan*.
- Riksdagens protokoll 1995/96:105, 1999/2000:126 samt riksdagsmotioner rörande IT i skolan.
- Utskottsbetänkande 1999/2000:TU9.
- Förslag till riksdagen 2001/02:RR20, *Riksdagens revisorers förslag angående ITiS – en statlig satsning på IT i skolan*.

- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94.
- Ds 2002:19 *Nästa steg*. Delrapport från Arbetsgruppen för en ny nationell IT-strategi för skola.
- SOU 1994:118, *Informationsteknologin – Vingar åt människans förmåga*. Betänkande av IT-kommissionen.
- SOU 1996:181, *Mega-byte*. Slutrapport från Ungdomens IT-råd.
- SOU 1997:23, *Digital demokrati*. Ett seminarium om teknik, demokrati och delaktighet den 8 november 1996 anordnat av Folkomröstningsutredningen, IT-kommissionen och Kommunikationsforskningsberedningen.
- SOU 1997:31, *Kristallkulan – tretton röster om framtiden*. Delbetänkande av IT-kommissionen.

- SOU 1997:63, *Sverige inför epokskiftet*. Delrapport av IT-kommissionen.
- SOU 1998:19, *IT och regional utveckling: 120 exempel från Sveriges län*. Rapport av IT-kommissionen.
- SOU 1998:54, *Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag*. Ett rådslag anordnat av IT-kommissionen på uppdrag av Kommunikationsdepartementet, Närings- och handelsdepartementet och Industriförbundet.
- SOU 1998:58, *IT och nationalstaten: fyra framtidsscenarioer*. Delbetänkande av IT-kommissionen.
- SOU 1998:65, *Nya tider, nya förutsättningar*. Sammanfattning av den tredje IT-kommissionens arbete.
- SOU 1998:70, *Skolan, IT och det livslånga lärandet*. Hearing anordnad av Utbildningsdepartementet och IT-kommissionen.
- SOU 1999:85, *Bredband för tillväxt i hela landet*. Slutbetänkande från IT-infrastrukturutredningen.
- SOU 1999:134, *Framtidssäker IT-infrastruktur för Sverige*. IT-kommissionens strategiska visionering för en ny IT-infrastruktur.
- SOU 2002:25, *Vårt digitala tjänstesamhälle – vision 2011+*. Visioner och reflektioner om önskvärda framtider – rapport från IT-kommissionens hearing 24–25 september 2001.
- SOU 2002:51, *Breddtjänster – ett nytt skede i IT-politiken*. Rapport från IT-kommissionen.
- satorisk styrning och företagsledningskon-sultering*. Stockholm: Carlssons.
- Foucault, Michel. 1980. *The History of Sexuality: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel. 1983. ”The Subject and Power”, Afterword in Dreyfus, Hubert L och Rabinow, Paul, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 1991. ”Politics and the Study of Discourse” i Burchell, Graham et al (eds), *The Foucault Effect*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Glimell, Hans. 1989. *Återerövra datapolitiken! en rapport om staten och informationsteknologin under fyra decennier*. Linköpings universitet: Tema teknik och social förändring.
- Hall, Patrik. 2000. *Den svenskaste historien: svensk nationalism under sex sekler*. Stockholm: Carlsson.
- Hall, Patrik. 2003. ”Diskursanalys av nationell identitet” i Petersson, Bo och Robertson, Alexa (red), *Identitetsstudier i praktiken*. Malmö: Liber.
- Henriksson, Sten. 1995. ”Datapolitikens död och återkomst” i *Infrastruktur för informationssamhället*, NUTEK 1995:1. Stockholm: NUTEK.
- Ilshammar, Lars. 2002. *Offentlighetens nya rum – teknik och politik i Sverige 1969–1999*. Örebro: Örebro Studies in History 2.
- Jacobsson, Bengt. 1994. ”Idéer, praktik och förnyelse” i Jacobsson, Bengt (red), *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*. Stockholm: Nerenius & Santéus.
- Johansson, Magnus. 1997. *Smart, fast and beautiful: On rhetoric of technology and computing discourse in Sweden 1955–1995*. Linköping University: Department of Technology and Social Change.
- Johansson, Magnus m.fl. 1998. *”IT-ism”: informationstekniken som vision och verklighet*. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen.
- Winther Jørgensen, Marianne och Phillips, Louise. 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Magnus. 1996. ”Surfing the wave of national initiatives – Sweden and the international policy diffusion” i *Information Infrastructure and Policy Vol 5, No 3*.

Litteratur

- Åkerström Andersen, Niels. 1999. *Diskursive analysstrategier: Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. København: Nyt fra Samfundsvideenskaberne.
- Brunsson, Nils och Olsen, Johan P. 1997. *The Reforming Organization*. Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget.
- Brunsson, Nils. 2002. *The Organization of Hypocrisy: Talk, Decisions and Actions in Organizations*. Malmö: Liber.
- Cram, Laura. 1997. *Policy-making in the EU: Conceptual lenses and the integration process*. London and New York: Routledge.
- Czarniawska-Joerges, Barbara. 1988. *Att handla med ord: om organisatoriskt prat, organi-*

- Koselleck, Reinhart. 1985. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Majone, Giandomenico. 1989. *Evidence, argument, and persuasion in the policy process*. New Haven: Yale University Press.
- Rothstein, Bo. 2002. *Vad bör staten göra?: om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS.
- Santesson-Wilson, Peter. 2003. *Studier i symbolpolitik*. Lunds universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Tilly, Charles. 2000. *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv.
- Wihlborg, Elin. 2000. *En lösning som söker problem: hur och varför olika lokala IT-policyer utvecklats i landsbygdskommuner*. Linköpings universitet: Tema teknik och social förändring.